

določenih mestih je avtor tudi izpustil nezanimive in nepomembne podrobnosti, zlasti pa je opustil nekaj daljših opisov vojaških dogajanj, za katera že obstoji danes temeljitejša literatura. Tretja kategorija sprememb v ponatisu pa vključuje vnašanje novih podatkov, ki prispevajo k natančnejši osvetlitvi posameznih oseb, krajev in časa dogajanja. Pri tem je avtor uporabil podatke iz knjige *Partizanovi obiski* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1964), ki so nastali ob njegovem obisku štirinajstih krajev, v katerih se je zadrževal med narodnoosvobodilnim bojem.

Pisec pripoveduje o spominih na svoja doživetja vse od začetka okupacije pa do konca vojne, natančneje do 20. aprila 1945, ko je poklican v Beograd v ministrstvo za narodno obrambo. Tudi pri ponatisu je avtor upošteval enako kronološko razdelitev kot v spominih izpred dvajsetih let, pri čemer sta mu glavna mejnika nastanek osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini poleti leta 1942. in kapitulacija Italije septembra 1943. Omenjena razdelitev pa kaže tudi na kraje avtorjevega delovanja v času narodnoosvobodilnega boja, katerim posveča svoje spomine, in sicer na Dolenjsko, Kočevsko in Belo krajino.

Res je, da avtor obravnava krajevno omejene dogodke, vendar pa te dogodke skuša povezati v splošno slovensko, jugoslovansko in celo svetovno dogajanje. Zato se pred njim zvrsti tudi pestra panorama osebnosti, od preprostega kmeta, ki je dajal narodnoosvobodilnemu gibanju materialno, politično in moralno oporo, nezatnega terenskega aktivista ali borca, pa do vodilnih ljudi naše narodnoosvobodilne vojne in zavezniških vojaških misij.

Za zgodovinarja je pomemben in poučen zlasti prvi del, v katerem Polič precej podrobno prikaže organizacijski in kadrovski razvoj Komunistične partije Slovenije, Osvobodilne fronte in partizanskih enot v stiškem in grosupeljskem okrožju do roške sovražne ofenzive. V drugem delu opisuje eno najtežjih situacij v štiriletni zgodovini narodnoosvobodilnega boja, situacijo, ki je nastala po roški ofenzivi, ko se je okrepiło kontrarevolucionarno delovanje v stiškem in kočevskem okrožju in nato vojaško in politično rast svobodoljubnih sil. Zaključni del trilogije pa obravnava situacijo ob kapitulaciji Italije in po njej, pomembne dogodke, ki so se odigrali oktobra 1943 na Kočevskem, nadaljnje širjenje narodnoosvobodilnega gibanja ter vlogo tiska in novinarjev v njem.

Radko Polič se je kot politični aktivist, borec in novinar soočil v času svoje štiriletne aktivne borbe s številnimi osebnostmi in dogodki, in vse to se odraža v njegovih spominih, ki so se zapisali med najbolj pretanjene in tudi v pisateljskem smislu izjemno dognane zapise o času narodnoosvobodilnega boja. Vendar vrednost dela ne obstoji samo v literarnem smislu, ampak tudi v dokumentarnem, saj avtor podkrepi svoje spomine z dokumenti različnih virov.

Vida Deželak

Dragan Kljakić, Ustaško domobranska legija pod Staljingradom, August Cesarec, Zagreb 1979, 196 strani, ilustrirano.

Po avtorjevih besedah v uvodu lahko sklepamo, da je le zahvaljujoč slučaju prišel na misel, da bi napisal pričujočo knjigo. Omenja namreč, da je na nekem sprejemu v naši ambasadi v Moskvi srečal tudi maršala Andreja Jeremenka,

nekdanjega komandanta stalingrajske fronte. Ob tej priliki je beseda seveda nanesa tudi na stalingrajsko bitko samo, pri čemer mu je maršal pozneje pokazal zaplenjeno gradivo sovražnih enot in med tem gradivom so bili tudi zapiski v hrvaškem jeziku. Šlo je za ostalino ustaško-domobranske legije oziroma »Okrepljenega hrvatskega pehotnega polka 369«, ki je kot predstavnik Nezavisne države Hrvatske sodeloval v tej usodni bitki ter tam doživel tudi svoj konec. To doživetje oziroma stik z originalnimi dokumenti te ustaške enote je avtorja navedlo h globljemu zanimanju za to tragično poglavje hrvaške zgodovine. Zbral je še drugo dostopno gradivo, iz domačih in tujih arhivov, pri čemer posebej omenja, da je postalo dostopno tudi nemško gradivo, ki zadeva to legijo. Poleg tega je uporabljal tudi zapise razgovorov z redkimi preživelimi z obeh bojujočih se strani ter še časopisno in propagandno gradivo, ki je nastajalo v NDH.

Ob tem pregledu uporabljenih virov pa je treba reči, da ostaja zahtevnejši bralec v dvoumju in nezadoščen. Avtor namreč nikjer ne navaja, kje se nahajajo zaplenjeni dokumenti v Sovjetski zvezi, niti tisti v nemških arhivih, za katere sicer lahko z večjo gotovostjo (verjetnostjo) ugibamo manjkajoče podatke. Tudi sicer avtor ne omenja prav ničesar v zvezi s poznejšimi fazami nastanka knjige, na splošno manjka kakršenkoli znanstveni aparat. Redke opombe, ki se pojavljajo, se v glavnem omejujejo na biografske podatke nekaterih oseb, ki igrajo važno vlogo v opisanem dogajanju. Zanimiv pa je način podajanja gradiva, ki je bilo avtorju na razpolago. Vodilno načelo je kronološka razporeditev v 29 poglavjih, ki so sicer kratka, a smiselna ter vsebinsko in dramatsko utemeljena. V tekstu se menjavajo odstavki, ki v objektivnem »znanstvenem« slogu podajajo zunanji okvir celotnega dogajanja, z odstavki, ki z najrazličnejšimi ter najzanimivejšimi citati iz dnevnikov ali drugih virov prikazujejo odločilne trenutke in dogajanja na osebni ravni. Temu namenu avtorju služijo tudi številni dialogi, za katere pa ni povsem jasno, ali so avtentični oziroma dobesedni ali pa povsem izmišljeni. Vse to pa spremlja še ena plast teksta. Gre za avtorjev osebni odnos do dogajanja, do nastopajočih oseb, ki se kaže v njegovih kratkih komentarjih, včasih zgolj v nekaterih besedah, kar v celoti dalje vtis nekakšnega norčevanja oziroma ironije.

Kljub vsemu temu v knjigi zlahka sledimo glavnemu dogajanju in jasno spremljamo usodo legije. Naj zaradi zanimivosti na kratko označimo vsebino. Pričenja se z ugotovitvijo, da je bilo formiranje legije za boje na vzhodni fronti cena oziroma krvni davek, ki ga je poglavnik Pavelić plačal za ustanovitev NDH. To naj bi bila izrecna Hitlerjeva želja, »da se formira močnejši odred legionarjev za vzhodno fronto, ki se bo z ramo ob rami boril s svojimi nemškimi tovariši proti največjemu sovražniku Evrope — sovjetskemu boljševizmu«. S pritegnitvijo zavezniških armad ali pa tudi le simboličnih enot je skušal Hitler vojni proti Sovjetski zvezi dejansko dati vseevropski, križarski značaj. Medtem ko so se vojne na vzhodu Finci, Romuni, Madžari in Italijani udeležili s celimi armadami, Slovaki v divizijami, pa je bila hrvaška udeležba podobnega značaja kot španska, francoska ali belgijska, ne samo po velikosti ekspedicijskega odreda, pač pa tudi po tem, da so ti veljali za odprave prostovoljcev. Vsaj v našem, hrvaškem, primeru razen redkih častnikov to gotovo niso bili prostovoljci. Po proglasu 2. julija 1941 je bil sredi meseca 369. okrepljeni pehotni polk v glavnem že formiran in to v ozračju pompoznih

slavnosti, kajti ustaška vlada je temu dajala velik pomen. Bataljoni so bili formirani po verski pripadnosti, dva sta bila sestavljena iz katoliških Hrvatov, eden pa iz muslimanov iz Bosne in Hercegovine. Bataljoni so v Varaždinu, Zagrebu in Sarajevu prisegli poglavniku ter se odpeljali v Nemčijo na vojaško urjenje. Konec julija so že prisegli Hitlerju ter se skoraj v vsem asimilirali z nemško vojsko. Razlikovali so se le po grbu na rokavu in čeladi. Sredi avgusta so polk odpeljali v Besarabijo, od tam pa je sledil marš do Buga in do Nadeždovke, kjer je operativno stopil v setav 100. lahke nemške divizije v sklopu armadne skupine »jug«. Že pred tem se je med maršem »proslavil« z izredno nasilnim odnosom do civilnega prebivalstva in si že takrat prislužil naziv »vražji polk«, od koder izhaja tudi ime »Vražje divizije«, ki je bila pozneje formirana iz muslimanov ter se borila proti NOV in POJ. Oktobra je polk sodeloval v bojih za Harkov, novembra pa za Stalino. Do maja 1942 se je bojeval na Doncu, junija je bil v Voronežu, se nato pomikal ob Donu ter se konec septembra 1942 skupaj z Nemci in Romuni znašel v hudih bojih za Stalingrad. Opisu krvavih bojov pri tovarni »Rdeči oktober« ter postopnemu, a zanesljivemu fizičnemu in moralnemu propadanju enote je avtor posvetil skoraj celo drugo polovico knjige. Pod silovitimi naleti rdečearmejecov so legionarji padali drug za drugim ali pa so se kot ranjenci morali umakniti z bojne črte. Za Novo leto 1943 so pri pehotnem delu legije na položaju ostali vsega 3 častniki, 12 podčastnikov ter 77 domobrancev, torej zelo slaba četa. Poveljnik polkovnik Viktor Pavičić je čez nekaj dni hotel pobegniti z letalom, a so ga esesovci ustrelili. Poveljstvo je za zadnjih nekaj dni prevzel poveljnik topniškega diviziona podpolkovnik Mesić, ki je bil pri pokopališču v nekoliko boljšem položaju. Medtem je bil 22. januarja pehotni del legije dobesedno pomendran ter je izginil skoraj do zadnjega moža. Podpolkovnik Mesić je že v svojem drugem povelju ukazal ustaviti ogenj ter se predati rdečearmejcem generala Ivanova. Okrog 800 povečini ranjenih legionarjev je odšlo v ujetništvo in negotovi usodi nasproti. Kot precejšnjo zanimivost gre tu omeniti, da je postal Mesić čez nekaj časa komandant »Oreda jugoslovanske vojske v ZSSR«, v katerem so bili poleg preživelih legionarjev tudi politični emigranti ter Slovenci, ki so iz nemške vojske pobegnili na sovjetsko stran. Enota je jeseni 1944 kot »Prva brigada NOVJ v ZSSR« prispela v Jugoslavijo.

Še mnogo je zanimivih dejstev in dogodkov v zvezi z usodo ustaških legionarjev na vzhodni fronti, vendar bi se obseg tega poročila preveč povečal, četudi bi jih le naštevali. Zdi pa se nujno omeniti vsaj to, da so v NDH formirali tudi druge enote za boj na tem odločilnem bojišču. Če pustimo ob strani dopolnilne enote omenjenega 369. polka, gre predvsem omeniti še naslednje formacije: zračna legija oziroma 4. in 5. »zrakoplovna skupina«, ki je s svojimi posadkami sodelovala v bitki za Moskvo, a v glavnem v celoti padla; mornariški del legije ali »Hrvatski pomorski sklop«, ki je s čolni ter minolovci do novembra 1943 operiral v Črnem morju, ko je bil premeščen v Trst, ob koncu vojne pa prebegnil k Britancem. Končno je bil formiran še »Laki prevozni združ« s 1200 možmi, ki se je boril v okviru italijanske armade v Sovjetski zvezi. Tudi ta je bil sredi februarja 1943 skoraj popolnoma uničen. Avtor tem enotam posveča bistveno manj pozornosti, verjetno zato, ker je zanje imel manj podatkov, pa tudi zasnova same knjige je bila posvečena predvsem 369. okrepljenemu pehotnemu polku.

V celoti gledano knjiga ni znanstveno delo. Njena metoda prikazovanja dejstev je nekaj posebnega, nima nobenega znanstvenega aparata in navsezadnje, nima niti indeksa imen in niti kazala. Vendar je branje privlačno in tudi napeto, pri čemer pa je kljub vsemu najvažnejše, da nam branje zapusti celosten vtis o predmetu, to je o usodi ustaške legije. Ob tem, da avtor ne navaja za temo nobene literature, na kraju omenimo, da imamo v slovenščini prevod knjige Petra Gosztonya »Hitlerjeve tuje vojske«, ki je v originalu izšla že leta 1976 ter bila v načelu avtorju na razpolago. To omenjamo zato, ker Gosztony opisuje tudi ustaško legijo, se naslanja tudi na nekatere druge vire, iz česar so izšle nekatere drugačne formulacije in ocene glede nastanka in vloge 369. okrepljenega pehotnega polka na vzhodni fronti.

Boris Mlakar

Peter Gosztony, Hitlerjeve tuje vojske. Založba Borec, Ljubljana 1979, strani 349, ilustrirano.

Petra Gosztonya zgodovinarji druge svetovne vojne že poznamo. Po rodu je Madžar (rojen 1931), vendar je diplomiral v Švici; v Bernu vodi švicarsko biblioteko o vzhodni Evropi. Je eden najplodovitejših zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z vojaškimi vprašanji druge svetovne vojne, in je poleg mnogih znanstvenih razprav in člankov v vojaških zgodovinskih revijah v Švici, Nemčiji in Avstriji ter ZDA objavil tudi tri knjige. Leta 1970 mu je na Dunaju izšla knjiga *Endkampf an der Donau 1944/45* (Sklepni boj na Donavi 1944/45), leta 1973 v Göttingenu knjiga Miklós von Horthy, *Admiral und Reichsverweser*, tretja pa je knjiga, o kateri poročam. Vse Gosztonyjeve knjige odlikuje odlično poznavanje gradiva in literature, smisel za preglednost in natančnost. Poskuša biti objektivni, ne spušča se v ideološke ali politične polemike, njegovo protifašistično stališče je opazno, njegov bolj negativni kot pozitivni odnos do Sovjetske zveze in družbene ureditve v vzhodnoevropskih državah pa je bolj prikrit kot odkrit.

Gosztony je svojo knjigo »Hitlers fremde Heere. Das Schicksal der nicht-deutschen Armeen im Ostfeldzug« izdal v Düsseldorfu in na Dunaju leta 1976, pri Založbi Borec v Ljubljani pa jo je prevedel v slovenščino Jože Stabej. V izvorniku ima knjiga 545 strani večjega formata, slovenski prevod je precej krajši od izvornika. Poleg predgovora (2 strani) ima 328 strani besedila razprave (str. 7—334), 14 strani bibliografije (str. 335—348) in stran kazala vsebine (str. 349). Slovenski prevod torej nima navedb virov in literature (37 strani v izvorniku), štirih dokumentov (str. 17) ter seznama osebnih in krajevnih imen (11 strani). Samo snov je pisec razdelil smiselno v devet poglavij.

Samo prvi del naslova — Hitlerjeve tuje vojske — bi bil vsekakor preširok za vsebino razprave, ki jo podaja Gosztony. Po tem naslovu bi namreč lahko pričakovali, da bo obravnaval prav vse tuje vojske, ki so se v letih 1939—1945 bojevale na strani Hitlerjeve Nemčije. Vendar se je pisec v izvorniku (prevod tega nima) ogradil s podnaslovom: »Usoda nenemških armad na vzhodnem bojnem pohodu«, ker reš obravnava le dejavnost rednih vojsk iz držav, ki so bile skupaj z Nemčijo v vojnem stanju s Sovjetsko zvezo. To so bile vojske